

DERVIŠI HAMZEVIJE U ROMANIMA MEŠE SELIMOVIĆA I DERVIŠA SUŠIĆA

Rosana Ratkovčić
Sveučilište Sjever, Koprivnica

HAMZEVI DERVISHES IN THE NOVELS OF MEŠA SELIMOVIĆ AND DERVIŠ SUŠIĆ

Rosana Ratkovčić
University North in Koprivnica

The foundation of the hamzevi dervish order is connected with Bosnian Hamza Bali Orlović, who was born in the first half of the 16th century, probably in the village of Orlović near Vlasenica, and was executed in 1573 in Istanbul, on charges of heresy, but the real reasons for his executions actually were political – because of the socio-political engagement of his order in Bosnia under the Ottoman rule. We hereby present hamzevi dervishes as bearers and symbols of resistance and rebellion in the novels of Bosnian writers, *Tvrđava* (The Fortress) by Meša Selimović (1970) and *Hodža Strah* (Hoxha Fear) by Derviš Sušić (1973).

Key words: hamzevi dervishes, Hamza Bali Orlović, Bajrami-melami tarikat, sheikh Bedreddin

Osnivanje hamzevijskog tarikata vezano je uz bošnjaka Hamza Bali Orlovića i predstavlja poseban ogranak (*kol*) bajramijsko-melamijskog reda. Hamzevijski tarikat dobio je ime nakon pogubljenja šejha Hamza Balića (1573. godine) kao uspomena na njega i njegovo stradanje (Čehajić 1986: 191).

Bajramijski tarikat osnovao je Hadži Bajram Veli (umro 1430.) krajem 14. i u prvoj polovici 15. stoljeća u Ankari (Čehajić 1986: 186). Melamijski red započinje s Abu Salih bih Imarat al-Kasarom (umro 884 – 885.) i njegovim učenicima *kasarijama*, a red se u vremenu od 9. do 11. stoljeća raširio u Horasanu (Iran) i cijelom Turkestanu (Čehajić 1986: 186). U pravom značenju pojma melamet nije tarikat, već stanje, *hal*, koje se

smatra vrhunskim stupnjem tarikata i kaže se „gdje prestaje tarikat počinje melamet“.¹

Bajramijsko-melamijski red bio je kroz otomansku povijest jedan od tarikata koji su imali problema s vlastima i često je proganjan zbog optužbi za „profanost i devijacije“ (Hadžimejlić 1434/2013: 58). Osnivanje bajramijskog tarikata događa se u vrijeme prinčevskih ratova postankarskog perioda i ustanka šejha Bedreddina (Filipović 1971: 616). Hadži Bajram Velija je Sultan Murat II pozvao u Jedrene (između 1426. i 1429. godine) zbog sumnji u učenje i socijalno nastupanje njegovog tarikata (Filipović 1971: 616). Sumnje kod Murata II vjerojatno su potaknute i time što je Hadži Bajram Veli bio učenik šejha Hamid-i Velija, poznatog kao Somundi Baba (1331 – 1412), kao i šejh Bedreddin, koji je 1416. godine predvodio veliki pokret protiv sultanove vlasti (Hadžimejlić 1434/2013: 58).

Hamza Bali Orlović rođen je u prvoj polovici 16. stoljeća, vjerojatno u selu Orlovići u blizini Vlasenice (Bašagić 1931: 22). U Istanbulu je bio murid Husamuddina Ankarevija, kojeg je nasljedio na mjestu halife bajramijsko-melamijskog tarikata cjelokupnog Osmanskog carstva (Čehajić 1986: 191). Husamuddin Ankarevi optužen je za krivovjerstvo i zatvoren u ankarskoj tvrđavi, u kojoj je pronađen mrtav 1556/57. godine.

Poslije smrti Husamuddina Ankarevija, šejh Hamza Bali vratio se u svoj rodni kraj u zvorničkom sandžaku, da bi propovijedao i širio svoj red. Za kratko vrijeme zadobio je nekoliko tisuća pristaša, murida (Čehajić 1986: 192). Za vrijeme djelovanja Hamza Balija u Bosni ulema i šejhovi optužili su ga za herezu i nevjerstvo kod sultana, po čijoj naredbi je doveden u Istanbul s izvjesnim brojem njegovih učenika. U arhivu Turske vlade nalazi se ferman pisan zvorničkom begu i kadiji na kojem se nalazi datum 19. Zul-hidždže 980. hidžretske godine (22. travnja 1573.) u kojem se kaže: „Neka se uhvati osoba po imenu Hamza, koji stanuje u Tuzli, u mahali Eskidžuma, u kući Sefera sina Hasana Subaše, a ukoliko ga ne pronađete neka ga nađu njegovi kefil (jamci), i neka ga dovedu u Dergahi-Muala i predaju oficiru Mustafi“ (Bečiragić 1434/2013: 18).

Šejhul-islam Ebu Suud (1490 – 1574.) izdao je fetvu kojom se Hamza Bali proglašava krivovjercem i heretikom i naređuje njegovo pogubljenje (Čehajić 1986: 192). Šejh Hamza Bali pogubljen je na Tahtakaleu, ispod Deveoglua, pozadi Sulejmanije džamije u Istanbulu, prema nekim autorima 1562., a prema nekima 1573. godine (Čehajić 1986: 191). Turbe šejha Hamza Balija danas se nalazi u *mezaristanu* na Silivri

¹ Šejh Ćazim Hadžimejlić u razgovoru, 26. kolovoza 2015.

kapiji u Istanbulu (Dervišević 1434/2013: 14). Turbe je 1864. godine obnovio Mehmed Ali-paša Rizvanbegović, sin Ali-paše Rizvanbegovića (Čehajić 1986: 193). Natpisi na turbetu postavljeni su prilikom posljednje restauracije 1996. godine koju je pokrenuo Ćazim Hadžimejlić.²

U kontekstu tradicije bosansko hercegovačkog tesavvufa treba istaknuti da Bosna ima dva *Pir-i Sani*, osnivača tarikata, uz Hamza Balija drugi je šejh Husein Baba Zukić – Bosnić (1704 – 1800), osnivač *huseini kola* u nakšibendijskom tarikatu, a njegovo turbe nalazi se u Vukeljićima, nadomak Fojnice, u središnjoj Bosni.

Pogubljenjem šejha Hamza Balija i progonom hamzevija 1573. godine vlasti nisu uspjele uništiti ovaj tarikat i iskorijeniti njihove ideje, pa je 1582. godine zabilježena pobuna hamzevija u Gornjoj Tuzli (Handžić 1975: 33). O ovom događaju govori pet carskih odredbi upućenih kadijama Zvornika, Gračanice, Tuzle i Sarajeva, kao i zvorničkom sandžak-begu i bosanskom begler-begu, u vremenu između 1. lipnja i 14. studenog 1582. godine. Adem Handžić donosi faksimil i prijevod prvog fermana, od 8. džumada 990. hidžretske godine (1. lipnja 1582.) (Handžić 1975: 34 – 5). Iz ovog fermana može se razabrati da je u Gornjoj Tuzli bila formirana i „derviška vlada“, u kojoj su bili Mehmed, sin Hasanov, koji se nazivao „sultanom“, Husein-aga nazivao se „vezirom“, Ali-Hodža „stambolskim kadijom“, a Memija, sin Iskenderov, defterdarom (Handžić 1975: 36). Iz fermana se također može zaključiti da oni nisu bili uhvaćeni, da su uspješni pobjeći (Handžić 1975: 36).

Džemal Čehajić piše kako su pojava i širenje melamijsko-hamzevijskog učenja sredinom 16. stoljeća u Bosni i Hercegovini, a naročito u tuzlanskom kraju, i stvaranje brojnog i snažnog hamzevijskog bratstva koje je postepeno prerastalo u religiozno-socijalni pokret s određenim političkim tendencijama na tako isturenim provincijama prema Europi izazvali sumnje i strah, što je izazvalo reagiranje oficijelne ortodoksne uleme i osmanske administracije (Čehajić 1986: 198).

Unatoč progonima hamzevijski tarikat uspio se održati, pa o prisustvu hamzevija u 17. stoljeću saznajemo iz saopćenja Ataija (umro 1634.) koji kaže da su se još u njegovo vrijeme u Gornjoj i Donjoj Tuzli nalazili krivovjerci, Hamzini sljedbenici (Bašagić 1912: 36, 300). Ibrahim sin Timurhana, unuk šejha Hamze, zvani *al-Kazzaz* (Svilar), sklonio se iz Bosne da bi izbjegao sudbinu svoga djeda i njegovih sljedbenika, putovao je mnogo po arapskim zemljama, a u svakom gradu u kojem je boravio predstavljao se

² Zasluga je Ćazima Hadžimejlića da je mezar šejha Hamza Balija pronađen i obnovljen, čime je pridonio da šejhu Hamzi Baliju i hamzevijama bude vraćeno mjesto u kulturi i identitetu bosanskog tesavvufa.

pod drugim imenom (Čehajić 1986: 206). Bio je značajan pisac mističkih djela i propagator melamijsko-barjamijskog reda u Egiptu i uopće u arapskom svijetu, a umro je 1617. godine u Kairu (Čehajić 1986: 206).

Djelovanje hamzevija nastavilo se sve do naših dana. Ćazim Hadžimejlić piše kako su se do nedavno na zidovima nekih džamija u Gornjoj Tuzli mogli naći tekstovi i stihovi u nestaliku pismu u kojima se može prepoznati hamzevijski i melamijski stil (Hadžimejlić 1434/2013: 63). U časopisu *Kelamu'l Šifa'*, u broju posvećenom hamzevijama, pod naslovom „Hamzevijski tarikat živi“, objavljen je razgovor koji je Ćazim Hadžimejlić vodio s profesorom Baha Dogramandžijem, pripadnikom hamzevijskog tarikata.³

Hamzevije kao nosioci i simboli otpora i pobune predstavljani su u romanima bosanskohercegovačkih pisaca, u *Tvrđavi* Meše Selimovića iz 1970. i u romanu *Hodža Strah* Derviša Sušića iz 1973. godine.

U romanu *Tvrđava* pobunjenička obilježja hamzevijskog tarikata mogu se prepoznati kao jedan od nosilaca radnje, hamzevijske ideje predstavljaju pokretač djelovanja studenta Ramiza, koji svojim pobunjeničkim govorima uznemirava vlast, a svojim intimnim strepnjama uznemirava glavnog junaka, Ahmeta Šabu.

Sve mu je otkrio jedan derviš hamzevijskog reda. Upravljači nisu potrebni, ni vladar, ni država, sve je to nasilje. Dovoljni su ljudi koji se dogovaraju o svemu, obični ljudi, koji obavljaju svoje poslove, i ne žele da vladaju nad drugima, a ne daju da iko vlada nad njima, i dovoljna je božija milost koja će im pomoći. Derviša su ubili, ali su njegove riječi ostale u njemu (Selimović 2014: 151).

Pod utjecajem ovakvih razmišljanja, koje pisac pripisuje dervišima hamzevijama, student Ramiz drži uvečer propovijedi u Alipašinoj džamiji, gdje govori „ono što pametan čovjek nikad ne govori javno“, a jednoj od ovih propovijedi sa strahom i nemirom prisustvuje i junak romana Ahmet Šabo:

Rekao je, sjećam se i sad svog zaprepaštenja, da postoje tri velike strasti: alkohol, kocka i vlast. Od prve dvije ljudi se nekako mogu izliječiti, od treće nikako. Vlast je najteži porok. Zbog nje se ubija, zbog nje se gine, zbog nje se gubi ljudski lik. Neodoljiva je, kao čarobni kamen, jer pribavlja moć. Ona je duh iz Aladinove lampe, koji služi svakoj budali koja ga drži. Odvojeni ne predstavljaju ništa; zajedno, kob su ovoga svijeta. Poštene i mudre vlasti nema, jer je želja za moći bezgranična. Čovjeka na vlasti podstiču kukavice, bodre

³ Hamzevijski tarikat živi, *Kelamu'l Šifa'*, 1434/2013., br. 35., str. 6 – 11. Baha Dogramandži umro je prošle godine (2014).

laskavci, podržavaju lupeži, i njegova predstava o sebi uvijek je ljepša nego istina. Sve ljude smatra glupim, jer kriju pred njim svoje pravo mišljenje, a sebi prisvaja pravo da sve zna, i ljudi to prihvataju. Niko na vlasti nije pametan, jer i pametni ubrzo izgube razbor, i niko trpeljiv, jer mrze promjenu. Odmah stvaraju vječne zakone, vječna načela, vječno ustrojstvo, i vežući vlast uz boga, učvršćuju svoju moć. I niko ih ne bi oborio, da ne postaju smetnja i prijetnja drugim moćnicima. Ruše ih uvijek na isti način, objašnjavajući to nasiljem prema narodu, a svi su nasilnici, i izdajom prema vladaru, a nikome to ni na um ne pada. I nikoga to nije urazumilo, svi srljaju na vlast, kao noćni leptiri na plamen svijeće. [...] Bez hljeba narod može ostati, bez vlasti neće. Oni su bolest na narodnom tijelu, kao guke. Kad jedna guka otpadne, izraste druga, možda grđa. Ne možete bez nas, kažu nam, razbojnici bi se namnožili, neprijatelj bi nas napao, nered bi u zemlji nastao. A ko drži ovu zemlju, ko je hrani, ko je brani? Narod. A oni nas globe, kažnjavaju, zatvaraju, ubijaju. I još natjeruju naše sinove da to čine. Oni bez vas ne mogu, vi bez njih morate (Selimović 2014: 145 – 146).

U odnosu između glavnog junaka romana *Tvrđava*, Ahmeta Šabe i studenta Ramiza mogu se primjetiti paralele s likom bjeGUNCA iz romana *Derviš i smrt*, čiji dolazak unosi nemir u razmišljanja glavnog junaka Ahmeda Nurudina, koji je derviš, dok u romanu *Tvrđava* sljedbenik derviškog reda, student Ramiz, i događaji vezani uz njegovo zatvaranje i oslobađanje, predstavlja razlog egzistencijalnih problema i uznemirenosti glavnog junaka Ahmeta Šabe.

U oba romana Meše Selimovića koji imaju ishodište u bosanskoj tesavvufskoj tradiciji, *Derviš i smrt* i *Tvrđava*, glavni junaci zovu se Ahmed (Ahmet), u *Dervišu i smrti* glavni junak je Ahmed Nurudin, a u *Tvrđavi* Ahmet Šabo. U jednakom imenu glavnih junaka možemo prepoznati ono što je zajedničko u njihovoj osobnosti, njihova moralna preispitivanja, sumnje i dileme, dok različito prezime simbolizira razliku među njima, jer se Ahmed Nurudin suočen sa zlom prepušta moralnom padu, dodatno istaknutom njegovim položajem derviškog šejha, dok Ahmet Šabo uspjeva sačuvati unutarnju vedrinu i moralnu čistoću.

O odnosu između ovih romana Meša Selimović kaže: „*Tvrđava* je pandan *Dervišu i smrti*. Tvrđava je svaki čovjek, svaka zajednica, svaka država, svaka ideologija“ (Selimović 1976: 214). U tom smislu tvrđavu iz naslova romana možemo promatrati istovremeno kao simbol pojedinca zatvorenog u sebe, ali i kao simbol vlasti pred kojom se čovjek zatvara u vlastitu tvrđavu.

U romanu *Derviš i smrt* tvrđava je mjesto na kojem je zatvoren brat glavnog junaka šejha Ahmeda Nurudina, i mjesto gdje je na kraju ubijen – događaji koji pokreću intimnu ispovijest glavnog junaka, njegova

preispitivanja i burne promjene kroz koje prolazi. U romanu *Tvrđava*, tvrđava je mjesto na kojem je zatočen i kasnije oslobođen student Ramiz, događaji u kojima glavni junak Ahmet Šabo posredno sudjeluje, i koji će imati značajan utjecaj na njegov život. Ako se uzme u obzir spomenuti iskaz pisca o tvrđavi kao simbolu svakog čovjeka, možda na tvrđavu u romanu *Tvrđava* možemo gledati kao na jedan od likova iz romana *Derviš i smrt*, koji je preuzet da bi postao lik u novom romanu, kao što je pisac želio napisati i roman o Hasanu iz romana *Derviš i smrt*, „vedrom čovjeku koji neobavezno misli i živi“, da bi zaokružio ovu trilogiju (Selimović 1976: 214).

Roman *Hodža Strah Derviša Sušića* sastoji se od tri dijela sa dva glavna junaka. U prvom i drugom dijelu predstavljen je Vehab Koluhija, mladi vojnik u turskoj vojsci pod zapovjedništvom Kara Mustafe koji se nakon poraza pod Bečom 1683. godine vraća u Bosnu. Oslanjajući se na brzinu, odanost i spretnost svog konja izbjegava opasnosti i zapreke dok u mislima vodi sa svojim ahatom razgovor iz kojeg upoznajemo junakov život i razmišljanja.

Kada put „zaprijeti dosadom i slijetanjem jata teretnih misli na tjemenu“ Vehab Koluhija potražio je pjesmu „dok ona sama ne izvrije“, pjesmu koja počinje riječima *Oj Dunavo, jel' ti na me žao*, a s pjesmom dolaze sjećanja na amidžu Hafiz Demira muderrisa efendiju Koluhiju, buntovnog hamzeviju, „koji je volio pjesništvo više nego vino, a vino više nego sam ostali svijet“, a koji je završio zadavljen gajtanom u sarajevskoj tvrđavi.

Amidža Demir učio je svog tada šesnaestogodišnjeg nećaka „sve što treba da zna pošten čovjek“, a ovaj nauk sastojao se od ponavljanja pitanja tko je bio najučeniiji Bošnjak svih vremena, na koje je trebalo odgovoriti Hamza Orlović, zvani Bošnjak.

Nakon uvodnog pitanja amidža Demir nastavlja sa svojim predavanjem, „uvijek istim, svaki put nazivajući ga novim“:

„Rekli smo, je li, da je šejh Bedreddin, Allah rahmetejlesn, govorio da svako carstvo, zasnovano na pljački slabih od strane pohlepkih, a jakih, na nasilju moćnih i suzama nemoćnih, na licemjerju slugeranja plaćenih od strane moćnih i obješenim tjelesima onih koji su pokušali da se oslobode nasilja, kao što to bijahu recimo, Mustafa Borkludžija, pa Hamza Orlović, zvani Bošnjak, pa sve redom, do posljednjeg seljaka, esnaflije, kmeta ili slobodna čovjeka, da takvo carstvo, je li...“ [...] s napomenom da su carstva izmišljena da bi se održalo nasilje, što je učenik morao ponoviti (Sušić 2005: 24).

Na putu povratka u Bosnu Vehab Koluhija pronalazi sandučić sa zlatnicima uz leš turskog dvorjanina i razmišlja kako je to možda dijelić naknade za sve ono što su Koluhije stoljeće i pol „novcem, krvlju i glavama“ davale carskoj blagajni. Kao jedini preživjeli iz svoga mjesta, Kudelja, ne želi se vratiti tamo i suočiti s ostalim mještanima, obiteljima poginulih suboraca, pa se u svojim lutanjima po Bosni privremeno smješta u hladovini oraha na zaravni ispred jednog sela. „Nasred zaravni krošnjat orah. Pod njim dovoljno hlada za zborovanje časnih staraca i meke trave za noćna sagraženja. Iz oble krošnje štrči debela grana za đurđevdanske ljuljaške i smrtne kazne vješanjem“ (Sušić 2005: 28).

Siguran u sebe zbog mladenačke snage, preživljenog poraza i pronađenih zlatnika Vehab zastrašuje mjesto i prijetvornog Muhtara, ali i upoznaje i zavoli udovicu Beharu. Tu se događa i susret glavnog junaka sa Šejh Babom, predstavljen tako da ni glavni junak niti čitalac ne znaju da li se susret dogodio u stvarnosti ili u Vehabovom snu, priviđenju ili mašti. U liku Šejh Babe možemo prepoznati još jednog predstavnika hamzevijskog učenja, jer Šejh Baba spominje kako poznaje Vehaba jer je drugovao s njegovim amidžom Demirom i dolazio u dućan njegovog oca, pa nastavlja s proročanskim govorom i savjetima Vehabu:

Ja znam šta ti mrziš i zašto mrziš. Ja znam ko te je mržnji naučio. To je tvoje, mrziti ili voljeti. Ali nije tvoje od toga novo nasilje činiti. Ako ti je teško, zovi živa čovjeka u pomoć. Tegoba od nasilja ne liječi se nasiljem nad nevinim. Idi na izvorište sile koju mrziš i tamo iskali pomrčinu koja ti se zbog nje slegla na dušu. Ovdje to nemoj činit jer ćeš biti kažnjen. Znam da popisuješ mrtve s Beča. Pošto si čovjek skromna vidokruga, ti velikim osjećanjem učinjene nepravde laskaš sebi više nego što iskreno žališ za izginulima. Okani se imena mrtvih, ukoliko ti ne služe kao opomena da budeš bolji prema živima. Tvoj čestiti amidža, svake hvale dostojan čovjek, naučio te polovini jednog stava. Piće i neuzapćen jezik spriječili su ga da te podući i drugoj polovini. [...] Ti nisi čovjek od pobune u kojoj se svetac postaje, jer su ti plitki razlozi srdžbe. Od tebe je dovoljno da se ne priključiš onima protiv kojih se pobune dižu. Gorjeće Bosna i plakaće i mnogo će krvi u mnogo godina poteći dok dozrije doba mijene. Ti mržnju svoju liječi čineći dobra djela tamo gdje su ona lijek, podrška i trajna vrijednost (Sušić 2005: 66, 142).

U drugom dijelu romana nalazimo Vehaba Koluhiju na povratku iz druge bitke, iz Banjalučkog boja 1737. godine, kada je bošnjačka vojska pobijedila austrijsku, kao sedamdesetsedmogodišnjeg starca, bez ruke, koji umire na povratku svojoj voljenoj Behari. Ponovo pratimo njegov život kroz zamišljeni razgovor s konjem, ovaj puta drugim, mlađim, riđanom, u

kojem se prisjeća amidže Demira i svoje zakletve kako više neće služiti ni jednom carstvu.

Treći dio romana priča o dalekom potomku Vehaba Koluhije, odnosno njegovog najstarijeg sina Demira, Hafizu Seidu Ali-efendiji Koluhiji, koji dobiva nadimak Hodža Strah zbog svoje nesigurnosti i dobroćudne plašljivosti, o njegovom životu izloženom poniženjima i uvredama i o njegovoj nagloj i potpunoj promjeni nakon pisma iz Sarajeva s naredbom da sakupi i povede vojsku u obranu Bosne od austro-ugarske vojske 1878. godine. Pretvara se u neumornog, neustrašivog i uspješnog ratnika koji ne odustaje od borbe iako je svjestan njezine beznadežnosti i nemogućnosti Bosne da se odupre nepobjedivom protivniku.

Ovaj dio romana započinje pjesmom *Oj Dunavo*, kao jednom od poveznica sa prethodnim dijelovima. Dok je Vehaba Koluhiju ova pjesma podsjećala na amidžu Demira hamzeviju i zapamćene pouke koje je od njega dobio, za Hafiza Seida pjesma je simbol poniženja, jer ju pjevaju braća blizanci Adem i Abid Babunić, koji ga sramote zavođenjem njegove žene i kćeri, dok je on nemoćan da se suprotstavi ovoj sramoti.

S hamzevijskim učenjem Hodža Strah upoznaje se prepisujući predavanja svojeg profesora u medresi Mula Esad-efendije. U tim predavanjima profesor se žestoko okomljavao na različite hereze u islamu – od arijevac, preko šejh Bedreddina i hamzevija, pri čemu je navodio duge citate iz učenja tih otpadnika, „a ti citati golicali su i mamili momka svojom svježinom i pobunom“. „Prevedeni na suvremene prilike u Carstvu, postajali su žarka ognjišta sladostrasne zavjere i opasnosti prema kojima su starčeva pobijanja bila mlake splachine uma i strujale otužnim zadahom još živa leša“ (Sušić 2005: 170).

Nakon što je Hodža Strah završio medresu s odličnim uspjehom „nježan i nespretan skitaro je ili služio nakratko, za hranu i iznošenu preobuku, za sitnu paru i konak među poslugom“. U tim potucanjima dolazio je u vezu s različitim pobunjenicima, a nakon bijega iz Hercegovine „dva mjeseca prije nego što su neki njemu slični omirisali carski gajtan“ dolazi u Kudelj, rodno mjesto Vehaba Koluhije, u koje se ovaj prvi junak romana nikada ne vraća. Hodža Strah nastanjuje se u Kudelju, ženi se imućnom nasljednicom, i ovdje počinje njegov život obilježen nesigurnošću i uplašenošću, porugama i uvredama.

Iznad Kudelja smjestila se tvrđava, koja za Hodžu predstavlja podsjećanje na nasilje koje je zapovjednik tvrđave počinio nad njim. „Tvrđava je opominjala da se to nasilje može uvijek dogoditi, da se ono, u stvari, događa stalno, iako više žrtvu ne doseže neposredno“ (Sušić 2005:176). Tvrđava u Kudelju poveznica je sa sarajevskom tvrđavom u

prvom dijelu romana u kojoj je zadavljen amidža Demir hamzevija, a možda u njoj možemo prepoznati i poveznicu s tvrdavom iz romana Meše Selimovića.

Na kraju romana, nakon što postaje jasno da se Bosna ne može oduprijeti austro-ugarskom pohodu pa Hodža Strah nema više s kime i protiv koga ratovati, vraća se u Kudelj gdje kao konačni čin svoje borbe ubija dvojicu austrijskih oficira osuđujući tako sam sebe na smrt, kao odbijanje da se vrati životu kakav je prije vodio. Predana borba Hodže Strah, bez obzira na njezinu uzaludnost, ponovo se na kraju romana uspoređuje s hamzevijskim otporom. „No, nije nama prvi put da u krv ulijećemo bez nade u pobjedu. Od esnafskih nemira, od hamzevijskih otpora, od seljačkih mahnitih provala, mi se batrgamo bez čvrsta plana i dugoročna, a jasna cilja, do ovog dana i časa“ (Sušić 2005: 253).

Smrt vješanjem na koju je osuđen Hodža Strah još je jedna poveznica s prvim dijelom romana i orahom ispod kojeg se smjestio Vehab Koluhija, iz čije oble krošnje „štrči debela grana za đurđevdanske ljuljaške i smrtne kazne vješanjem“. Međutim, u iznenađujućem obratu na kraju romana izmučeni i izranjavljani Hodža Strah otima sablju grofa Babunitscha, i prije nego što su ga uspjeli „stići, udaviti, izbosti i utući“, uspjeva ubiti i raniti austrijskog podoficira i vojnika.

Spominjanje šejha Bedreddina, kao i Mustafe Borkludžije, stavlja radnju romana *Hodža Strah* u kontekst ustanaka i pobuna na prostoru osmanskog carstva predvođenih heterodoksnim derviškim redovima. Opširnu studiju o ustanku šejha Bedreddina objavio je Nedim Filipović (Filipović 1971). Studija je napisana s polazišta marksističke metodologije i zasniva se na analizi klasnih odnosa, pri čemu autor ističe antifeudalni karakter pokreta šejha Bedreddina.

Godine 1416. šejh Bedreddin je sa svojim učenicima pokrenuo pobunu koju Nedim Filipović naziva radikalnim socijalnim ustankom (Filipović 1971: 134). Šejh Bedreddin bio je sin Gazi-Israila, kadije od Samavne. Nakon obrazovanja kod učenih ljudi u Anadoliji i Rumeliji krenuo je u Egipat gdje je postao učitelj sinu egipatskog sultana. Na dvoru se upoznao sa šejhom Huseinom Ahlatijem. Postao je halifa i nasljednik šejha Huseina Ahlatija, poslije Ahlatijeve smrti šest mjeseci vršio je dužnost šejha njegovog reda, a nakon toga krenuo je iz Egipta u Rumeliju i Anadoliju (Filipović 1971: 115, 125). Sačuvano je njegovo filozofsko-mističko djelo *Varidat* (Filipović 1971: 533).

Baza Bedreddinovog ustaničkog pokreta bila je u Deli Ormanu (bugarski: Лудогорие), velikom kompleksu gustih šuma sjeverozapadno od Varne (Filipović 1971: 581). Bedreddinov ustanak u Rumeliji počeo je

u ljetnim a završio u zimskim mjesecima 1416. godine. Iste godine dogodio se i ustanak Börklüdže Mustafe i Torlaka Hû-Kemala, a njih je šejh Bedreddin pri svom nastupanju u Rumeliji javno nazivao svojim adeptima koji su podigli ustanak u Anadoliji po njegovoj želi i zapovijedi (Filipović 1971: 519, 532).

Nakon poraza ustanika šejh Bedreddin uhvaćen je i obješen u Serezu 18. prosinca 1416. godine, a pogubljeni su i Torlak Hû-Kemal i Börklüdže Mustafa (Filipović 1971: 519). Poslije smrti šejha Bedreddina veliki broj njegovih sljedbenika prišao je drugim heterodoksnim strujama, poglavito beктаšijama (Filipović 1971: 637). Glavno uporište Bedreddinova učenja i poslije njegove smrti ostalo je u Rumeliji (Filipović 1971: 654). U osmanskim izvorima 16. i 17. stoljeća nalazimo vijesti koje govore o postojanju Bedreddinovih pristalica u Dobrudži koje imaju negativan stav prema osmanskoj feudalnoj zajednici i koje osmanska država progoni i osuđuje (Filipović 1971: 486).

Šejh Bedreddin je na povratku iz Kaira u Bursu, na putovanju po Anadoliji, zadobio kao uvjerenog pristalicu šejha Hamida ibn Musa al-Kajserija, učenika sefevidskog šejha Hodža Alija i učitelja Hadži Bajram Velija (Filipović 1971: 618). Ovaj podatak o šejhu Hamidu ibn Musa al-Kajseriju kao pristalici šejha Bedreddina i učitelju Hadži Bajram Velija, začetnika bajramijskog tarikata čiji ogranak predstavljaju hamzevije, pokazuje se kao mogućnost veze između ustanka šejha Bedreddina i pobunjeničkih ideja šejha Hamza Balija i hamzevija.

Meša Selimović i Derviš Sušić posegnuli su duboko u bosansku tradiciju da bi u njoj pronašli hamzevijsko učenje kao jedno od važnih uporišta na kojima su izgradili radnju svojih romana *Tvrđava* i *Hodža Strah*. Možemo pretpostaviti da su oba autora u šejhu Hamza Baliju i u hamzevijskom tarikatu prepoznali autentičnu bosansku tradiciju, u kojoj se slobodarske ideje izražavaju na vrlo radikalna način, što pokazuju riječi koje pripisuju svojim junacima, govor studenta Ramiza u Alipašinoj džamiji i predavanja amidže Demira svojem šesnaestogodišnjem nećaku.

Autori su predstavili hamzevijske ideje u duhu vremena u kojem su stvarali i svojih vlastitih razmišljanja i uvjerenja, pridonoseći na ovaj način očuvanju hamzevijske tradicije, koja u Bosni još uvijek traje, a kako pokazuje razgovor s profesorom Baha Dogramandžijem prisutna je i u Turskoj, kao nadahnuće za one koji ju poznaju, dok se ne pojave neki novi autori kojima će ova tradicija pružiti poticaj za nova književna i umjetnička djela.

POPIS LITERATURE

- Bašagić 1912:** Bašagić, S. *Bošnjaci i Hercegovci u islamskoj književnosti*. Sarajevo: Vlastita naklada, 1912.
- Bašagić 1931:** Bašagić, S. *Znameniti Hrvati, Bošnjaci i Hercegovci u Turskoj carevini*. Zagreb: Matica hrvatska, 1931.
- Bečiragić 1434/2013:** Bečiragić, A. Hazreti Hamza Bali. // *Kelamu'l Šifa'*, br. 35. 1434/2013, 16 – 19.
- Čehajić 1986:** Čehajić, Dž. *Derviški redovi u jugoslovenskim zemljama*. Sarajevo: Orijentalni institut u Sarajevu, 1986.
- Dervišević 1434/2013:** Dervišević, H. Hamza Orlović-Bali. // *Kelamu'l Šifa'*, br. 35. 1434/2013, 12 – 14.
- Filipović 1971:** Filipović, N. *Princ Musa i šejh Bedreddin*. Sarajevo: Svjetlost, 1971.
- Hadžimejlić 1434/2013:** Hadžimejlić, Ć. Bayrami and Hamzaviyya Orders in Bosnia-Herzegovina. // *Kelamu'l Šifa'*, br. 35. 1434/2013, 57 – 64.
- Handžić 1975:** Handžić, A. O progonu hamzevija u sjeveroistočnoj Bosni 1582. godine. *Članci i građa za kulturnu istoriju istočne Bosne*. Tuzla: Muzej istočne Bosne u Tuzli, 1975.
- Selimović 1976:** Selimović, M. *Sjećanja*, Beograd, Rijeka: Otokar Keršovani, 1976.
- Selimović 2014:** Selimović, M. *Tvrđava*, Sarajevo: Connectum, 2014.
- Sušić 2005:** Sušić, D. *Hodža Strah*, Zagreb: V.B.Z., 2005.